

מאורות

אורות ישראל
מכללת אקדמית לחינוך

מייסודן של תכלית מורשת יעקב
ותכלית אורות ישראל

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

ליל שבת: שלום עליכם – בואכם לשלום – ברכוני לשלום – צאתכם לשלום

מחנה ישראל במדבר ובכיבוש ארץ כנען (שמות כג, כ-כג; לג, ב; יהושע ה, יג-טו; שופטים ב, א ועוד)⁴; מלאכי ה' נשלחים גם אל דמויות שאינן מזרע ישראל, כמו אל הגר (בראשית טז, ז; כא, יז) ואל בלעם (במדבר כב, כב-לה). מלאכי ה' נשלחו לבצע פעילויות שונות בימי השופטים והמלוכה ומופיעים לפני אנשים רגילים (כמו מנוח ואשתו, שופטים יג, ג-כא) ולפני מנהיגים שונים, כמו גדעון (שופטים ו, יא-כג) ודוד (שמואל ב, כד, טז-יז). במהלך ימי המלוכה נמצא את מלאכי ה' מתגלים לפני נביאים, כמו אליהו (מלכים א, יט, ה-ז) או זכריה (ד, ט-יא ועוד), ונשלחים לבצע פעולות של נסים שונים (ישעיהו לו, לו ועוד מקומות).

להבנתו של הרמב"ם, ה' בורא מלאכים לצורך שליחות עלי אדמות ובאמצעותם מנהל ה' את עולמו. במקרא נזכרים מלאכים כשליחיו של הקב"ה. קיומם מתבטא לעתים בשכל האדם או במראה של דמות, בהתאם למצבו הנבואי (מורה נבוכים א, מט; ב, ו). הרמב"ם (בפירושו לשמות לד, ג-ד) מדגיש ששליחותו "מלאך" היא לצורך הנהגת ה' בעולם, לזמן מוגבל ולמטרה מוגבלת, ואילו האברבנאל (בפירושו לשמות כג) מדגיש שהשגחת ה' לאחר הכניסה לארץ כנען תהא על ידי מלאכים.

המשנה ברורה (הלכות שבת רעא, א) והרמב"ם (ספר זמנים, הלכות שבת) אינם מזכירים את אמירת הפיוט ומקפידים להורות שאדם הבא לביתו לאחר תפילת שבת ימהר לקדש ולאכול מיד.⁵ הראי"ה מסביר שההתעלמות מאמירת הפיוט נבעה מהעובדה שתפילין ושבת הם אותות, וכיוון שבימייהם נהגו להניח תפילין במהלך כל היום הייתה נוכחות קבועה של מלאכים במהלך ימי החול והשבת. אך בימינו, עלינו לקבל בפיוט זה את המלאכים מדי שבת בשבתו.⁶

הפנייה למלאכים הביאה להתנגדות לאמירת הפיוט.⁷ בין המתנגדים היה ר' יעקב ישראל עמדין (היעב"ץ, המאה ה-17) שתמה על שאנחנו פוטרם לשלום את המלאכים מיד בכניסת השבת ("צאתכם לשלום"), ואילו ר' חיים מוולוז'ין (המאה ה-18) התנגד לומר פיוט זה מחשש שאדם יפנה אל המלאכים מתוך ציפייה שבכוחם לברך או לקלל.

ההתנגדות לאמירת פיוט זה נעלמה כמעט לחלוטין ואנו נוהגים לומר אותו כפתיח לאווירת השבת הקדושה והנינוחה.⁸ מיד לאחר פיוט זה נוהגים לומר: "כי מלאכיו יצוה לך. לשמך בכל דרךך. ה' ישמר צאתך ובואך מעתה ועד עולם" (תהלים צא, יא; קכא, ח).

ד"ר אריה בורנשטיין

מרצה בהתמחות ללימודי ארץ ישראל

שְׁלוֹם עֲלֵיכֶם מְלֹאכֵי הַשָּׁרֵת מְלֹאכֵי עֲלִיוֹן (מ) מְלֹאכֵי מְלֹכֵי הַמְּלָכִים הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא. בּוֹאֲכֶם לְשֵׁלוֹם מְלֹאכֵי הַשָּׁלוֹם מְלֹאכֵי עֲלִיוֹן, (מ) מְלֹאכֵי הַמְּלָכִים הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא. בְּרִכּוֹנֵי לְשֵׁלוֹם מְלֹאכֵי הַשָּׁלוֹם מְלֹאכֵי עֲלִיוֹן, (מ) מְלֹאכֵי מְלֹכֵי הַמְּלָכִים הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא. צֵאתְכֶם לְשֵׁלוֹם מְלֹאכֵי הַשָּׁלוֹם מְלֹאכֵי עֲלִיוֹן, (מ) מְלֹאכֵי מְלֹכֵי הַמְּלָכִים הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא.

ברוב סידורי התפילה נזכר, "תיכף בבואו מבית הכנסת יאמר שלום עליכם מלאכי השרת [...] ויזהר שלא להפסיק בדברים בטלים בין תפילת ערבית לקידוש ולסעודה".² המקור לאמירת הפיוט הובא בסיפור תלמודי:

תניא, רבי יוסי בר יהודה אומר: שני מלאכי השרת מלוין לו לאדם בערב שבת מבית הכנסת לביתו, אחד טוב ואחד רע. וכשבא לביתו ומצא נר דלוק ושלחן ערוך ומיטתו מוצעת, מלאך טוב אומר: יהי רצון שתהא לשבת אחרת כך. ומלאך רע עונה אמן בעל כורחו. ואם לאו, מלאך רע אומר: יהי רצון שתהא לשבת אחרת כך, ומלאך טוב עונה אמן בעל כורחו (בבלי, שבת קיט ע"ב).

הכנסת מלאכי השרת אל תוך הבית יוצרת חיבור בין העולם החומרי של האדם לעולם הרוחני של מלאכי שמים.³

הנוסח הקדום ביותר לפיוט זה נמצא בספר "תקון שבת" המיוחס לארי"י. בעדות המזרח נהוג להוסיף לאחר "ברכוני לשלום": "בְּשִׁבְתְּכֶם לְשֵׁלוֹם מְלֹאכֵי הַשָּׁלוֹם מְלֹאכֵי עֲלִיוֹן, מְלֹאכֵי מְלֹכֵי הַמְּלָכִים הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא", ובמקום "צאתכם לשלום" אומרים "בְּצֵאתְכֶם לְשֵׁלוֹם".

"שלום" מבטא עניינים רבים, כמו שלמות גופנית ונפשית ("אין מתם בְּבִשְׂרֵי [...] אין שְׁלוֹם בְּעֵצְמֵי", תהלים לח, ד); ביטחון ("וַיֵּשֶׁב עַמִּי בְּנֵה שְׁלוֹם וּבְמִשְׁכָּנֹת מְבֹטָחִים", ישעיהו לב, יח); שלוה ("יהי שְׁלוֹם בְּחֵילְךָ שְׁלוֹה בְּאַרְמְנוֹתֶיךָ", תהלים קכב, ז); שקט ("וְשָׁלוֹם וְשָׁקֵט אֲתָן עַל יִשְׂרָאֵל", דברי הימים א כב, ט); טוב ("דִּרְשׁ טוֹב לְעַמּוֹ וְדַבֵּר שְׁלוֹם לְכָל זָרְעוֹ", אסתר י, ג); הנגדה ל"רע" ("מִחֲשָׁבוֹת שְׁלוֹם וְלֹא לְרָעָה", ירמיהו כט, יא); ובעיקר ביטוי מנוגד למלחמה, שנאמר "עַתָּה לָאֵהָב וְעַתָּה לְשָׁנֵא, עַתָּה מְלַחְמָה וְעַתָּה שְׁלוֹם" (קהלת ג, ח, וראו גם דברים כ, ז).

הברכה המקובלת בימי המקרא (ובמינו) היא "שלום", כגון: "הַשָּׁלוֹם בְּאֶזְרֵי יְיָ אֱמָר שְׁלוֹם" (מלכים א ב, יג), ביטוי הנמצא גם במכתבי לכיש: "ישמע ה' את אדני שמעת שלם וטב" (מכתב 5) ומכתבי ערד: "ישאל ה' לשלומך" (מכתב מס' 18).

העניין המרכזי בפיוט זה הוא כניסת המלאכים לביתו של האדם. המקרא מתאר מלאכים הנשלחים על ידי הקב"ה לצורך ביצוע פעולות שונות בארץ. מלאכי ה' נשלחים לאברהם וללוט לצורכי בשורה, הצלה וריפוי (בראשית טו-יט); המלאך נאבק עם יעקב (שם לב, כד-ל); ומלאכים מלווים את משה וישראל במהלך מכות מצרים וציאת מצרים (שמות ג, ב; יד, יט); מלאכי ה' מלווים את

⁵ גם רבי דוד אבודרהם מתעלם מאמירת פיוט זה. ראו ספר אבודרהם, ניו יורק, עמ' 86.

⁶ הרב א"י הכהן קוק, עולת ראיה, עמ' לט-מ.

⁷ הדברים מובאים באריכות אצל יעקבסון, י" (1968), נתיב בינה, תל אביב, עמ' 114-116.

⁸ בחלק מהסידורים רשום שאם יש איזו מריבה בבית, אין לומר "צאתכם לשלום", כדי שהמלאכים ישליטו בו שלום.

¹ בנוסח עדות המזרח אין מוסיפים "מ" ונהגו לומר, "[...] מלאכי עליון, מלך מלכי המלכים [...]".

² סידור "ישועות ישראל השלם", עמ' שנ.

³ ראו צמח צדק (ר' מנחם מ' שניאורסון) (2015), ספר הליקוטים - אות ש"י, ברוקלין, עמ' רסט-ער.

⁴ וראו באריכות את פירושו של האברבנאל לשמות כג, כג.

פרשת וילך

בפסוקים הקודמים אומר ה' למשה שיעלה להר העברים, "וַיִּרְאֶה אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל. וַיִּרְאֶתְהָ אֶתְהָ, וַיִּנְאֶסְפֶת אֶל עַמִּידָהּ גַם אֶתְהָ" (יב-ג). לכן הסביר רש"י שפירוש "אֲשֶׁר יִבְיֵאֵם" הוא שהמנהיג הבא יזכה להכניס את עם ישראל לתוך ארץ ישראל.

מתוך פירושו של רש"י לדברי משה בפרשת פנחס מובן פירושו לדברי משה בפרשת וילך. לפי זה, רש"י משווה בין שני הביטויים הדומים שאמר משה; אחד כאשר תיאר לה' את המנהיג הבא, והשני כאשר הסביר לישראל מדוע אין הוא ממשיך בתפקיד.

לאחר שיהושע מכניס את עם ישראל לארץ והארץ נכבשת לפניו, הביטוי הידוע חוזר ומוזכר שוב. כלב בן יפונה ניגש אל יהושע ומבקש לקבל את חברון לנחלה, כפי שהבטיח לו משה. הוא מתאר את מעשיו בחטא המרגלים, ארבעים וחמש שנים קודם לכן, כאשר היה בן ארבעים. הוא מוסיף ואומר (יהושע יד, יא), "עוֹדֵנִי הַיּוֹם חָזַק כְּאֲשֶׁר בְּיוֹם שָׁלַח אֹתִי מִצֵּי, כְּכִי אָז וַיִּכְלְחֵי עֵתָהּ, לְמַלְחָמָה וְלָצֵאת וְלָבֹא". מדבריו נראה ש"לצאת ולבוא" זו טענה נוספת על הטענה שיש לו כוח ללכת למלחמה. אם כן, נראה שיש כאן עוד חיזוק להסברו של רש"י בפרשתנו, שפירוש הביטוי "לצאת ולבוא" הוא רשות להיכנס לארץ ולאו דווקא כוח פיזי לכך.

ייתכן שהזכרת הביטוי הזה ליהושע על ידי כלב, מזכירה וממחישה ליהושע יותר מכול את הזכות המשותפת לו ולכלב, בעקבות עמידתם כנגד עדת המרגלים. לכן, כאשר כלב רוצה לקבל את הנחלה שהובטחה לו בעקבות עמידתו כנגד המרגלים, הוא משתמש בביטוי שהשתמש בו משה לתאר את האיסור ואת הרשות להיכנס לארץ.

יהי רצון שזוכה לקבל את הכוח לרשת את כל הארץ ושנהיה ראויים להמשיך את זכותם של יהושע וכלב בארץ ישראל.

אודיה גרוס

סטודנטית בהתמחויות לתנ"ך וללימודי ארץ ישראל

בתחילת דברי משה אל בני ישראל, הוא מסביר מדוע אין הוא ממשיך להנהיג אותם, וממנה את יהושע תחתיו. "וַיִּאמֶר אֲלֵהֶם, בֶּן מֵאָה וָעֶשְׂרִים שָׁנָה אֲנֹכִי הַיּוֹם, לֹא אוֹכֵל עוֹד לְצֵאת וְלָבֹא, וְהִ' אָמַר אֵלַי לֹא תַעֲבֹר אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה" (דברים לא, ב). הפרשנים נחלקו בביאור הביטוי "לצאת ולבוא". רש"י מסביר שלא ייתכן שמדובר על קושי פיזי, שהרי על משה נאמר ש"לא כהתה עיניו ולא נס לחה" (דברים לד, ז). לכן מבאר רש"י שמשו אינו רשאי עוד להנהיג את עם ישראל, משום שהתפקיד עבר ליהושע. הרמב"ן חולק על רש"י ומסביר שמשו אומר לישראל, שמפאת זקנותו אינו יכול עוד להנהיגם. הרמב"ן מבאר, שאף שמשו היה בחזקו ובבריאותו, הוא רצה לנחם את העם ולהסביר להם שלא תהיה להם עוד תועלת ממנו.

הסברו של הרמב"ן נובע כנראה מהדברים בתחילת הפסוק, "בֶּן מֵאָה וָעֶשְׂרִים שָׁנָה אֲנֹכִי הַיּוֹם". לפי הרמב"ן, מדובר בקשר של סיבה ותוצאה. משה אומר לעם ישראל שבגלל גילו המופלג אינו יכול עוד לשמש מנהיג לעם.

נראה שהסברו של רש"י מסתמך על הדברים שאמר משה כאשר ביקש מה' שימנה לו מחליף ראוי. בפרשת פנחס (במדבר כז, טו-יז) אומר משה לה': "יִפְקֹד ה' אֱלֹקֵי הַרוּחַת לְכָל בָּשָׂר, אִישׁ עַל הָעֵדָה. אֲשֶׁר יֵצֵא לְפָנֶיהֶם וְאֲשֶׁר יָבֵא לְפָנֶיהֶם, וְאֲשֶׁר יוֹצִיאֵם וְאֲשֶׁר יְבִיאֵם, וְלֹא תִהְיֶה עֲדַת ה' פְּצֹאן אֲשֶׁר אֵין לָהֶם רָעָה". בתיאור שנותן משה למנהיג המחליף הוא מזכיר פעמיים ביטוי דומה לביטוי המדובר. רש"י שם מסביר, שפירוש הביטוי הראשון הוא שהמנהיג ילך לפני העם למלחמה ולא כמלכי האומות שיושבים בבתיים ומשלחים את החיילים לשדה הקרב. לגבי האזכור השני של הביטוי מביא רש"י פירוש נוסף, "שלא תעשה לו כדרך שאתה עושה לי, שאיני מכניסן לארץ". כך גם מתרגם שם יונתן בן עוזיאל, "וידיעול יתהון לארעא דישראל".

מלבד הכפילות שבדברי משה לה' נראה שרש"י מסתמך בהסברו שם גם על ההקשר שבגללו אומר משה את הדברים.

בכל דרכיך דעהו

הרב פרופ' נריה גוטל

נשיא המכללה

אמרו חכמים (בבלי, ברכות סג ע"א): "איזוהי פרשה קטנה שכל גופי תורה תלוין בה? בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחותיך" (משלי ג, ו). ריבוי זה של "כל דרכיך" התפרש לחכמים במשמע מרחיק לכת שמגיע אפילו למקומות הנראים לכאורה כדבר חטא ועוון – כאליהו בהר הכרמל, ובוודאי, ועל אחת כמה וכמה, על רכישת מקצוע (גמרא ורש"י שם). עם זאת, הושם גם דגש על היותה של "פרשה" זו "קטנה", כרוצה לומר: אפילו השגה קטנה של דעת ה', גם היא מסוגלת ליישר דרכיו ואורחותיו של אדם, ומכל שכן השגות גדולות וראויות (הראי"ה, עין איה, ברכות, שם).

ועוד הורו בכך לאדם: התרכז ומצה כדבעי את מה שאתה עוסק בו, ואל "תתפזר": "כשהוא עוסק בתפילה, אז יבקש את הקב"ה בהבנת עניני תפילתו, ולא יבקש את הידיעה בשעה ההיא בענינים אחרים [...] וכשהוא עוסק בתורה, ידע שימצא את הקב"ה בהיותו מעמיק ומעיין להבין דבר על בוריו ולזכור ולשנן היטב [...] וכן בהיותו עוסק בגמילות חסדים להיטיב לחברו, אז יבקש את הקב"ה רק בהעמקת עצה איך להיטיב לו [...] וכן בכל הדברים שעושה", כי "באמת אין דבר בעולם שאינו לכבודו ית"י" (הראי"ה, מוסר אביך ב, ב). ה"פרשה" אם כן "קטנה", לפי שזו הדרכה: "צמצום בדבר זה שהוא עוסק לבדו" (שם). מה שאתה עושה – עשה מצוין, בחינת: "מימי לא ניצחני אלא בעל מלאכה אחת", דווקא משום שהוא היה בעל מלאכה "אחת", ובה התמחה.

מכללת אורות ישראל עוסקת זה כבר שנים הרבה במלאכה אחת – הכשרת עובדי הוראה, וזאת במגוון רחב של התמחויות, לתואר ראשון ולתואר שני כאחד. יש מההתמחויות שהן "קודש", יש מהן שהן "חולין על טהרת הקודש", והמכנה המשותף: בכולן "גופי תורה תלוין". דגל המכללה: מצוינות תורנית, מצוינות אקדמית ומצוינות פדגוגית, נודע זה כבר ב"ה כשמה הנרדף של מכללת אורות ישראל.

מדי שנה בוחרת הנהלת המכללה נושא שנתי שממונה, מועצם ומודגש במכללה על מכלול נתיביה: מסלולים והתמחויות, עבודה מעשית וסטאז', בכתב ובעל פה ובעולם הדיגיטלי. לשנת הלימודים תשע"ו הבאה עלינו לטובה נבחר הנושא "בכל דרכיך דעהו", ודומה שכמעט מיותר לנמק מדוע. מהדרכה זו של החכם מכל אדם ומפרשנות חכמינו ז"ל אנחנו למדים ש"כל דרכיך" כולל קודש וגם חול, תאוריה וגם פרקטיקה, מעשה וגם מחשבה וכו' – "בכל", פשוטו כמשמעו. נבקש אם כן ב"פינה" שבועית זו ללבן מושגים, לתאר יישומים, ולחשוף גופים שכך וכך "מתחברים" לנושא. כתמיד, התודה לעוסקים במלאכה: גבי יעל ברוש, גבי שרון זעפרני, גבי נעמה מאירסדורף, גבי ברוריה מכמן, גבי עמליה צורן, וליועצם המסור הרב מתניה ידיד.

ברכת שנה טובה ומתוקה וגמר חתימה טובה לבית מכללת אורות ישראל ולבית ישראל כולו